

Fra antikristne symboler til »ophitisk kunstmag«

Dyrestil i oldtid og nutid

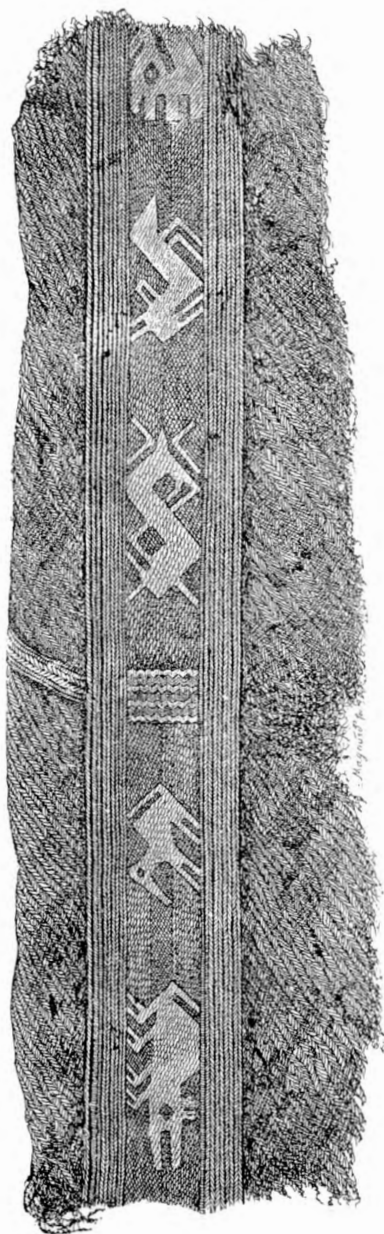
Af Karen Høilund Nielsen

1. Indledning

Dyreornamentikken, som af Mats P. Malmer er blevet udråbt til at være »en av de nordiska ländernas originellaste och bästa insatser i världskonstens historia, från äldsta tider till våra dagar«,¹ skulle i hele den postromerske periode få overordentlig stor udbredelse i Skandinavien og i perioder også i store dele af det øvrige Europa. Impulser blev spredt i alle retninger og det kan i dag være svært at følge deres snørklede veje.

Men ikke kun i slutningen af oldtiden havde dyreornamentikken stor betydning – også i en senere tids udforskning af perioden skulle den få stor betydning, ja i nogle perioder længe være det eneste materiale, der var til rådighed for videnskaben. Dette har naturligvis sat sig dybe spor i forskningshistorien siden begyndelsen af 1800-tallet, men også i høj grad i dagens forskning. Vi skal forsøge at give eksempler på begge dele i det følgende. Emnet dyrestil dækker ikke kun over kunst, men også typologiske, kronologiske, forbindelsesmæssige, samfundsmæssige, mytologiske, religiøse og kosmologiske spørgsmål – og sikkert endnu flere. I generelle træk har udforskningen af dyrestilen til at begynde med primært koncentreret sig om kronologi og typologi, efterhånden er så de øvrige temaer kommet til, hvilket afspejles i både de forskningshistoriske bidrag og i de enkelte artikler.

Müller inddrager i sin afhandling om dyrestil fra 1880² både germansk jernalder og vikingetid. Dette sker faktisk ikke for alvor igen, førend Klindt-Jensen og Wilson gør det i 1965.³ I den mellemliggende periode arbejdes der meget systematisk med dyreornamentikken fra germansk jernalder, som ret hurtigt klarlægges i de store linjer, medens udforskningen af vikingetidens stilarter kun langsomt kommer som mindre bidrag fra forskellig side og ofte fra forskere, der har deres primære arbejdsindsats på andre områder eller indenfor andre perioder. Dette afspejles naturligvis også i nærværende arbejde. Frem til 1880 var der ikke nogen forskel i udforskningen af de forskellige perioders dyrestil, men derefter deles forskningen således, at perioden fra Romerrigets fald og frem til vikingetiden overvejende studeredes for sig og vikingetidens stile ligeledes. Kun hvad angår overgangsperioden lappes der lidt over. Da germanertidens stile tidligt udskiltes, kunne man her snart koncentrere sig om detaljerne, medens vikingetidens stile først sent udskiltes i en foreløbig endelig udgave. Dette præger naturligvis forskningshistorien dybt og præger dermed også gengivelsen af denne i dette arbejde væsentligt, hvorfor vi valgte at fremstille germanertidens og vikingetidens stilsforskning hver for sig. Hvor vi i forbindelse med de ældre stile tager udgangspunkt i personerne og deres metoder og disputer, er udforskningen af de en-

kelte stile derimod sat i fokus i forbindelse med de yngre stile fra vikingetiden.

Gennem de seneste godt 120 år er der kommet en omfattende mængde litteratur om emnet dyrestil. Størstedelen af forskerne er og har været skandinaver, og arbejderne omfatter alt fra behandlingen af en enkelt genstand eller genstandsgruppe til store syntetiserende arbejder, der inddrager hele stilfænomenets udbredelsesområde samt mulige inspirationskilder. Fokus i denne forskningshistorik vil primært ligge på de arbejder, der har haft mest betydning for eftertiden samt arbejder, der har karakter af standardværker, da de – uanset stilsforskningsmæssig betydning – har stor indflydelse på opfattelsen af dyrestilen i bred almindelighed. Imidlertid må man konstatere, at vekslende teorier og holdninger, såvel som politiske forhold også indenfor dette område har betydet, at vigtige, men måske kontroversielle arbejder er sunket i glemsel, mens mindre kontroversielle har overlevet. Vi skal forsøge at råde lidt bod herpå.

2. Dyreornamentik i skriftlige kilder

I den moderne dyrestilsforskning bringes religion ofte ind i diskussionerne, men netop dette forhold er ikke nyt. Dyreornamentik som sådan er ikke noget, vi normalt ser omtalt i de skriftlige kilder. Det eneste kendte sted er hos Bonifatius, der missionerede blandt sakserne. Han er – så vidt vi ved – den første (og eneste?), der udtrykker sig på skrift om den germanske dyreornamentik.⁴

I et brev til Cuthbert af Canterbury i 747 skriver Bonifatius følgende:⁵ »Supervacuum et Deo odibi-

Fig. 1. Vævet bånd fra Evebø. Efter Dedekam 1925.

*Fig. 2. Broderier fra Mammen-graven.
Efter Worsaae 1869.*

lem vestimentorum superstitionem omni intentione prohibere stude. Quia illa ornamenta vestium, ut illis videtur, quod ab aliis turpitudine dicitur, latissimis clavis vermium marginibus clavata adventum Antichristi ab illo transmissa precurrunt«. Oversat til dansk lyder teksten: »Bekæmp med al magt dum overtro i påklædningen, en hadefuldt ting mod Gud. For disse klædedragtens dekorationer, som disse mennesker kalder dem, men som andre ville kalde en grufuld vederstyggelighed, udstyret med brede

Fig. 3. Guldbrokat. Efter *Antiquariske Annaler II*.

bånd af slanger langs kanterne, er sendt af Antikrist og forudsiger hans komme«. ⁶

Hvis vi forudsætter, at det virkelig er bånd med dyreslyng, der findes på dragterne, så viser dette, at dyrene ikke kun fremstilledes i metaller og træ, men også i klæde, hvilket faktisk også ses både af norske fund som Ebebø (fig. 1) ⁷ og danske fund som Mammen-dragten (fig. 2), ⁸ hvor der er tale om henholdsvis vævede bånd og om broderi. Brevet forbinder ligeledes disse dyr med ukristelighed, altså hedenskab. Imidlertid sætter det ikke nogen stopper for brugen af dyreornamentik. Kritikken vækker ikke genklang – ønsket om at holde fast i den ornamentale tradition har været stærkere. I de anglo-irske håndskrifter havde dyrene allerede længe været en fast del af ornamentikken på Bonifatius' tid og i Bonifatius' samtid og umiddelbare eftertid lykkedes det – vel som en del af Karl den Stores *Renovatio* – at omskrive et hedensk kampråb til et kristent paradisoratorium: Tassilokalkstilen præsenterer dyreornamenterne for dem, der søger dem, men den præsenterer paradiset med planter og dyr for de beskuere, der søger dette. Et vellykket kompromis, som dog ikke fik så lang en levetid. Det er et fænomen, der

ikke er ukendt i den vestlige kristne kirke – at man omformer hedenskaben så den bliver kristen. I Skandinavien træffer vi f.eks. fænomenet på en del af de norske stavkirker, der er ornamenteret med dyrestil.

På sin vis kan Bonifatius' udtalelse også markere et andet skel i dyreornamentikken. Dyreornamentikken før vikingetiden er i Skandinavien en så godt som rendyrket dyreverden med en tung germansk basis, opbygget efter meget strenge principper og – synes det – med Skandinavien som udviklingsbasis. Ved vikingetidens begyndelse sker der voldsomme ændringer: dyrene blandes med planter, forskellige stile kombineres, masser af fremmed indflydelse gør sig gældende, fra kontinentet såvel som fra De Britiske Øer. Togterne til det fremmede og bosættelserne rundt omkring bringer inspiration tilbage til moderlandet og påvirker ornamentikken og symbolverdenen. De fremmede inspirationskilder er i høj grad del af den kristne kultur, hvilket også er en markant forskel til tidligere. Man får altså i Skandinavien en multikulturel stil med et multireligiøst indhold – så at sige.

At dette også sætter sig spor i forskningshistorien, er vel ikke overraskende, men ikke noget, nærværende forfattere havde været klart opmærksomme på, før denne fælles artikel kastede os ud i problemet: Hvor forskningen med Salin i spidsen har været meget streng og strømlinet indenfor den germanske jernalder, så har den været kalejdoskopisk i vikingetiden.

Da den tidligste forskning indenfor dyrestil fandt sted, var dette imidlertid ikke klart – hovedproblemet var i det hele taget at identificere dyrestil. En kendt person i europæisk arkæologi skulle også på dette område blive foregangsmand: C.J. Thomsen.

Fig. 4. Jellingbægeret. Efter *Antiquariske Annaler IV*.

3. Udforskningen af dyrestilen

Den germanske dyrestil har siden 1880 udgjort et veldefineret forskningsområde. Sophus Müllers afhandling⁹ blev banebrydende. Før den tid havde man nok bemærket ornamentikken, men noget dybere studie manglede. Den første, der virkelig havde en fornemmelse for sagen, var C.J. Thomsen (1788-1865), men det gav sig kun udtryk i mindre kommentarer spredt i forskellige tekster, skrevet sammen med andre. Bl.a. fremlagde og kommenterede Thomsen en række fund med dyrestil i *Antiquariske Annaler* bind III og IV. I bind III fra 1820 er de københavnske tilvækstlister for året 1820 fremlagt af

Thorlacius og Thomsen. Heri indgår en genstand fra »Voetbye« i Randers (CLXXXIX), som beskrives som »Et Guldstykke med slyngede Slangefigurer, som synes at have siddet på Balgen af et Sværd«.

Allerede i *Antiquariske Annaler* bind IV, som kom i 1827, er der flere tanker med. Artiklen *Efterretninger om Monumenterne i Jellinge, samt de i Aarene 1820 og 1821 der foretagne undersøgelser* afsluttes med bidraget: 4) *Antiquariske Bemærkninger, angaaende nogle af de i Thyras Høi fundne Indretninger og Oldsager ved Prof. Magnusen og Cancelliraad Thomsen*. Her fremlægges Jellingbægeret¹⁰ og ornamentikken beskrives og sættes i sammenhæng med andet materiale: »Den

Fig. 5. Galstedspændet. Efter Salin 1904.

Kunst-Smag, det er arbejdet i, og som vi (af de mange slangeagtige Figurer og Bøjninger) for Kortheds Skyld ville kalde den ophitiske [ofis=slange], er forherskende ved de Ornamerter, som udmærke de Jellingske Monumenter og Oldsager. Den bemærkes saaledes på Gorms Mindesten, og en stor Deel af det førømmeldte Snitværk – hvilket da ogsaa synes at vise, at Begravelsen og Mindestenen ere omtrentlige lige gamle. Hin ophitiske Smag ved Ornamerter og Arabesker tilhørte overhoved den ældre Middelalder, men dog især den os af Oldsagerne bekjendte Slutning af Nordens Hedenold. Det see vi fornemmelig af de forekommende Zirater paa forskellige Metalarbejder (f.Ex. Spænder, Smykker,

Hestetøj, dele af Skjolde m. v.), fundne i Gravhøjene; paa en stor deel af de Guldbrakteater, som med Grund kunne henføres til vort Norden, og endelig paa mangfoldige Runestene, samt tildels vore ældste endnu tilværende Bygninger m.m.«.¹¹

Dette er antagelig den første identifikation og afgrænsning af dyrestilen og med en stilbetegnelse, om end betegnelsen *ophitisk* aldrig slog igennem. Samtidig er det også her klart, at Thomsen forbinder dyrestilen fra en lang række helt forskellige oldsagsgrupper (fig. 3-4).

I samme bind finder vi både Galsted-spændet (fig. 5) og spænderne fra Trygsland. Om Galstedspændet¹² hedder det bl.a.: »Et prægtigt Sølvspænde, forgyldt og med meget kunstigt Arbejde. Paa Midten er et Hoved, paa Siderne 2 Drager eller Heste, af det Slags som er forestillet paa Guldbrakteaterne; imellem deres opspilede Gab er et Hoved«.

De tre reliefspænder fra Trygsland¹³ er fremlagt af Statsraad Thorlacius og Cansellieraad C.J. Thomsen. Under beskrivelsen af det ene spænde¹⁴ skriver de at det er »meget kunstigen udarbejdet af Guld, Sølv, Staal og Metalcomposition. Blandt Ziraterne forekomme slangeformede Figurer af den Slags, som findes hyppig paa Oldsager, ældre end Christendommens Indførelse i Norden«. Et andet af spænderne¹⁵ beskriver de som »Et mindre dito af lignende Beskaffenhed, men noget mindre kunstigt, ligeledes med Slangefigurer, som ligne dem paa Guldbrakteaterne«.

Selvom Thomsen i alle eksemplerne skriver sammen med andre, er der god grund til at formode, at ideerne er Thomsens. Med *Ledetraad til Nordisk Oldkyndighed* fra 1836 er Thomsen under gennemgangen af oldtidens zirater allerede nået så langt, at han kan skelne mellem to – overvejende ældre og yngre

Slangezirater:

Dragezirater:

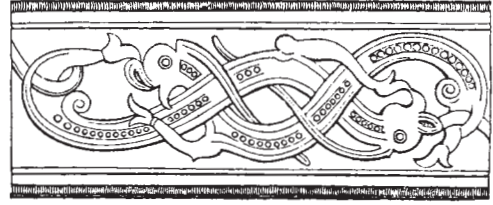

Fig. 6. Thomsens to stile: Slangezirater og Dragezirater.
Efter Thomsen 1836.

– stile, nemlig Slangezirater (eksemplificeret ved en D-brakteat, fig. 6) og Dragezirater (eksemplificeret ved Jellingbægeret, fig. 6).¹⁶ Om Slange- og Drageziraterne skriver han »I den allersidste hedenske Tid og den første kristelige ere Slangerne sædvanligen blevne afløste af Drager og andre phantastiske Dyr«. ¹⁷

4. Afslutning

C.J. Thomsen var således den første, der havde blik for visse sammenhænge i dyrestilen. Dette skulle blive åbningen på udforskningen af dyrestilene, som i dag mere end nogensinde er et bredspektret forskningsområde, der kan belyse mange sider af yngre jernalders og vikingetidens samfund og dermed tilføre den øvrige forskning i perioden et ekstra niveau.

Noter

1. Malmer 1963, 223.
2. Müller 1880.
3. Klindt-Jensen & Wilson 1965.
4. Dierkens 1998, 453 note 6; Speake 1980, 91; Vierck 1978, 272; Åberg 1943, 128.
5. Die Briefe des heiligen Bonifatius: brev nr 78 (trad. num.); The letters of St Boniface/Emerton transl./Noble.

6. Oversat til dansk af forf. ud fra engelsk oversættelse ved John Hines, Cardiff, som takkes for hjælpen.

7. Dedekam 1925.

8. Worsaae 1869.

9. Müller 1880.

10. CCCLXXII.

11. Antiquariske Annaler IV, 137-138.

12. DCCXXXVIII.

13. DCCCXXXII-DCCCXXXVII; se også Kristoffersen 2003.

14. DCCCXXXII.

15. DCCCXXXIII.

16. Thomsen 1836, 63.

17. Thomsen 1836, 63.

* En stor tak til Jørn Street Jensen, Susanne Hørby Tøt og John Hines for beredvillig hjælp.

Litteratur

Antiquariske Annaler II, 1815.

Antiquariske Annaler III, 1820.

Antiquariske Annaler IV, 1827.

Die Briefe des heiligen Bonifatius und Lullus, Hrsg. v. Michael Tangl.

Epistolae selectae in usum scholarum ex monumentis germaniae historicis separatim ed, 1. Berlin 1916.

Dedekam, H. 1925: To tekstilfragmenter fra folkevandringstiden. Enebø og Snartemo. *Bergens Museums Aarbok* 1924-1925. Hist.-Antik. række nr. 3.

Dierkens, A. 1998: Christianisme et "paganisme" dans la Gaule septentrionale aux Ve et VIe siècles. I: D. Guenich (red.), *Die Franken und Alemannen bis zur "Schlacht bei Zülpich" (496/97)*. Ergän-

- zungsbande zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, 19. Berlin/New York, 451-474.
- Klindt-Jensen, O. & D.M. Wilson 1965: *Vikingetidens kunst*. København.
- Kristoffersen, S. 2003: Ting og tid – et eksempel fra Trygslund i Vest-Agder. I: P. Rolfsen & F.A. Stylegar (red.), *Snartemofunnene i nytt lys*. Universitetets kulturhistoriske museer, skrifter nr. 2. Oslo, 133-145.
- The Letters of Saint Boniface* translated by Ephraim Emerton with a new introduction and bibliography by F.X. Noble. New York. 2000.
- Malmer, M.P. 1963: *Metodproblem inom järnålderns konsthistoria*. Acta Archaeologica Lundensia Series in 8°, 3. Bonn/Lund.
- Müller, S. 1880: Dyreornamentiken i Norden. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1880, 185-405.
- Salin, B. 1904: *Die altgermanische Thierornamentik: Typologische Studie über germanische Metallgegenstände aus dem 4. bis 9. Jahrhundert, nebst einer Studie über irische Ornamentik*. Stockholm.
- Speake, G. 1980: *Anglo-Saxon Animal Art and its Germanic background*. Oxford.
- Thomsen, C.J. 1836: *Ledetraad til Nordisk Oldkyndighed*. København.
- Vierck, H. 1978: Religion, Rang und Herrschaft im Spiegel der Tracht. I: C. Ahrens (red.), *Sachsen und Angelsachsen*. Hamburg, 271-283.
- Worsaae, J.J.A. 1869: Om Mammen-Funder. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1869, 203-218.
- Åberg, N. 1943: *The Occident and the Orient in the art of the seventh century. I: The British Isles*. Stockholm.